

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 2, Sayı: 5, Eylül 2016, s. 63-79

Yrd. Doç. Dr. Turgay SEBZECİOĞLU

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
sebzecioglu@yahoo.com

IRK BİTİG'DE SİMGELERLE AKTARILAN 8 ÖĞRETİ

Özet

Bu çalışmada, bir bilgelik kitabı olan Irk Bitig'de yer alan 3, 10, 18, 42, 45, 47, 53 ve 60'ıncı ırk'ların sembolik anlatımlarla örtükleşmiş öğretileri çözümlenmeye çalışılmıştır. Çözümlenen metinlere anlambilim ve edimibilim düzlemlerinde bakılınca aslında ırk'ların fal ile ilişkili olmadığı, okuruna Türk töresi ve evrensel erdemlerden süzülen mesajlar aktarmaya çalıştığı anlaşılmıştır. Bu çalışma, Irk Bitig'in sakladığı kadim öğretiler evrenine bir giriş denemesidir. Başkaca çalışmalar, öğretilerin çok daha ayrıntılı ve kabul edilebilir metin çözümlemelerini ortaya koyabilir. Bu nedenle, bu çalışmada ortaya konan görüşler mutlak doğruluk düzeyinde değil, araştırılması gereken savlar olarak sunulmuştur. Bu tür çalışmalar, büyük olasılıkla, tarih boyunca Türklerin çeşitli dinlere müntesip olup farklı renklere boyansalar da kadim törelerini kutsal sandık gibi daima belleklerinde ve benliklerinde taşıdıklarını, girdikleri dinlerde bulunan evrensel erdemleri benimseyerek sürdürdüklerini daha açık bir biçimde ortaya çıkaracaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Irk Bitig, öğreti kitabı, Türk töresi, evrensel erdemler, bağlam odaklı metin çözümlemesi

THE EIGHT VIRTUES NARRATED IN IRK BITIG THROUGH SYMBOLS

Abstracts

In the present study, it was tried to analyze virtues of the 3rd, 10th, 18th, 42nd, 45th, 47th, 53rd and 60th Irks mentioned in the Irk Bitig, a wisdom book, which correspond to symbolic narrations. When analyzed texts were considered from the points of semantics and pragmatics, it was realized that "ırks" were not related with fortune;

and they were trying to transfer messages to their readers, distilled from Turkic tradition and universal wisdom. This study is a trial to enter universe of archaic teaching hidden by the Irk Bitig. Other studies could reveal more detailed and acceptable decipherments of other teachings. Therefore, opinions presented in this study were given as theories requiring investigation instead of the one with absolute accuracy level. Such studies, quite likely, will unveil clearly that although Turks have changed their colors as they have adopted various faiths along their histories, they inherit their ancient traditions like relic in their memories and self; and maintained universal virtues captured from the faiths they adopted in the history.

Keywords: Old Uyghur Turkish, Irk Bitig, wisdom book, The Turkic Custom, Universal virtues, context-oriented text analysis

1. Giriş

Irk Bitig, sonundaki sondeyişten (“hatime, kolofon”) anlaşıldığı üzere kaplan yılı içindeki ikinci ayın on beşinde (“bars yıl ékinti ay bés yégirmike”) yazılmıştır. Bu tarih 9. yüzyıla denk düşmektedir. Kitaptaki sondeyişe göre kitap Taygüntan manastırında bir mürit tarafından, yol gösterici, öğretici kahinden (“mürşit kahin”) işitilerek ağabeyi Sangun (“general”) İtaçük için yazılmıştır. Büyük olasılıkla, *öğretici kahin* (“burua guru”), ezberinde olan bir kitabı veya sözlü olarak aktarılagelen öğretileri yazdırmış olmalıdır. Irk Bitig, Eski Türk Runik yazısıyla günümüze kadar kitap formatında gelen tek Eski Türkçe eserdir. Eski Uygurcanın *ny-Mani diyalekti* ile yazılmıştır. Doğu Türkistan’da bulunan Tun-huang’da Bin Buda Mağaralarındaki elyazmaları deposunda bulunmuştur. Irk Bitig’in, üzerinde çalışılmış ve yayımlanmış nüshası Londra’daki İngiliz Müzesinde (The British Museum) Elyazmaları bölümünde 8212 numara ile kayıtlıdır. İlk defa V. Thomsen tarafından 1912 yılında *Journal of Royal Asiatic Society* dergisinde yayımlanmıştır. V. Thomsen’dan sonra eser üzerinde Hüseyin Namık Orkun, Sergey Efimovich Malov, Sir Gerard Clauson, Marcel Erdal, James R. Hamilton, Teruyuki İkeda ve Talat Tekin gibi birçok araştırmacı çalışmıştır. Eser üzerinde monografisi bulunan tek araştırmacı ise Talat Tekin’dir (2013). Eser; 65 ırk ile kırmızı renkli mürekkeple yazılmış bir de sondeyişten oluşmaktadır. Her falın başında siyah mürekkeple çizilmiş ve üçerli gruplandırılmış yuvarlaklar bulunmaktadır. Sözelimi, 3’üncü ırk’ın başında **ooo ooo ooo** grubu, 10’uncu ırk’ın başında **ooo ooooo oo** grubu vardır. Gruptaki yuvarlakların sayısı en fazla dört olabilmektedir. Büyük olasılıkla, kemikten yapılmış dört yüzlü bir zarın üç kere yer atılması sonucunda hangi ırk’a bakılacağına karar veriliyordu.

Bu çalışmanın temel amacı ele aldığı ırk’larda örtük ya da açık bir biçimde yerleşik bulunan kadim Türk töresi ve evrensel erdemlere ilişkin mesajların çözümlemesini yapmaktır. Türk töresinin “kadim” bir gelenekten geldiği ve nesilden nesile aktarıldığı gerçeğini Orhun Yazıtlarında dilsel kanıtlarıyla görmek mümkündür. Sözelimi, *Anı için ilig ança tutmuş erinç, ilig tutup törüg itmiş* “Onun için devleti öylece yönetmişler şüphesiz; devleti yönetip yasaları düzenlemişler” (Tekin 1998: 38-39) sözcesinde *törüg itmiş* “töreyi düzenlemek” ibaresinden, Türk Devletinin güçlü bir biçimde ayakta kalması ve zayıflamadan yoluna devam etmesi için

gerekli olanın en baştan bir *töre* yapmak olmadığı, var olan bir törenin yeniden düzenlenerek diriltilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu kitap, etraflıca ele alındığında görülecektir ki, *Kutadgu Bilig* gibi, mecazlarla dolu sanatlı ifadeleri arasında bilgelik ve erdeme ilişkin birçok bilgiyi barındırmaktadır. Bu yönüyle bir öğreti kitabı olan Irk Bitig'in "fal kitabı" olduğu düşüncesi, sorgulamadan kabul edilen bir sav olmaktan öteye gidememektedir. Bundan dolayı, bu çalışmada ırk'lar için "fal" ibaresi kullanılmamıştır. "ırk" yerine "öğreti" demek Irk Bitig'in metinsel bağlamı ve yazılış amacına koşut içeriğiyle çelişirse de sözcüğün varsaydığımız anlamını kanıtlayan etimolojisi yapılmadan böyle bir adım atmak şu an için doğru görünmemektedir.

Bu çalışma, *Giriş* bölümü ile birlikte üç temel bölümden oluşmuştur. Bu bölümün sonrasında 3, 10, 18, 42, 45, 47, 53 ve 60'uncü ırk'lar üzerine bağlam odaklı metin çözümlemelerinin yapıldığı *Irk'larda Örtük Olarak Bulunan Öğretilerin Çözümlemeleri* adlı bölüm ile genel bir değerlendirmenin yapıldığı *Sonuç* bölümü yer almaktadır.

2. Irk'larda Örtük Olarak Bulunan Öğretilerin Çözümlemeleri

2.1. (3'üncü Irk) Ahilik Sisteminin Ruhü: Altın Bilezik ve Bilgeliğin Gücü

Irk Bitig'de yer alan 3'üncü ırk, kendini öyle kolayca ele vermeyen sembolik anlatımlar içermektedir. Aşağıda bu ırk'ın yazıçevrimi ve günümüz Türkçesine yapılmış çevirileri sunulmuştur.

(3) a. Yazıçevrimi

Altun kanatlıg talım kara kuş men. Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumın tutar men, sebdükümin yéyür men.

Antag küçlüg men. Ança bilinler: Edgü ol.

b1. Tekin (2013) çevirisi

Altın kanatlı yırtıcı (bir) kartalım. Vücutumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum. Onca güçlüyüm.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

b2. Yıldırım ve diğ. (2013) çevirisi

(Fal şöyle der:) "Altın kanatlı Garudayım! Vücutumun tüyleri bile çıkmamışken, denizde yatarak istediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum. O kadar güçlüyüm!"

"Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir."

b3. Orkun (1994) çevirisi

Altın kanatlı (?) kara kartalım vücutumun görünüşü henüz tamamiyle inkişaf etmemişken denizde (sahilde) yatarak arzu ettiklerimi tutarım sevdiğilerimi yerim. O kadar güçlüyüm.

Bunu biliniz iyidir bu.

(3)'üncü ırk'ta değerli özellikleri ("altın kanatlı") olan ve büyük olasılıkla buna bağlı olarak da güçlü ("küçlög men") olan bir *Kara Kuş*tan söz edilmektedir. Kara Kuş, Simurg ya da Anka olarak bilinen efsanevi kuşun Türk mitolojisindeki görünümüdür (Beydili 2015: 297). Kartal ise Türk mitolojisinde Anka'nın temsillerinden biridir. Dolayısıyla, metni anlamlandırma sürecine kartal motifi ile başlamak herhangi bir sorun yaratmayacaktır. Bu ırk'la ilgili en başta sorulması gereken sorulardan bir şudur: *Bu kuşun neden altından kanatları vardır, onu bu kadar güçlü ve görkemli kılan nedir?* Bu soru üzerine yoğunlaşınca ırk'ta söz edilen iki ifadeye odaklanmak gerekmektedir. İlki, altın kanatları bulunan güçlü kartalın oldukça genç olduğudur: *tanım tüsi takı tükemezken* ("daha henüz bedenimdeki tüyler bile çıkmamışken"). İkincisi ise, kartalın gençliğine, toyluğuna karşın kendini geçindirme, hayatını idame ettirme hususunda oldukça mahir olmasıdır. Bu iki özellik, yani kartalın genç olmasına karşın sahip olduğu hayatını idame ettirebilmesi, onun kanatlarının neden altına dönüştüğünü ve güçlü olduğunu açıklayabilecek niteliktedir. Özellikle kanatlarının altın olması hem havada hem de yerde onu güçlü kılmıştır. Bu bağlamda, mecazlarla örölü ırk'ın mesajlarına odaklanınca kimi söylemleri anlaşılabilir. Şöyle ki, ırk yarattığı algı dünyasında bizim dikkatimizi şunlara çekmektedir: Kartal çok genç ama buna karşın altın kanatlıdır, kartal çok genç ama güçlüdür, kartal çok genç ama tek başına ve göğsünü gere gere kendi yiyeceğini bularak hayatını sürdürebilmektedir.

Kuş ve özellikle kartal, doğan gibi yırtıcı kuşlar, simge olarak Türk kültürü ve mitolojisinde önemi bir yer tutar. Oğuzlarda ayrıntılı olarak türlerine, yaşlarına ve cinsiyetlerine kadar tasnif edilen yırtıcı kuşlar, yirmi dört boyun armasını ("tamga; ongun") oluşturmuştur. Kül Tigin'i tasvir eden heykelin baş kısmında yüksek bir taç ya da kesik koni biçiminde bir miğfer bulunmaktadır. Bu miğferin ön kısmında kanatları açık bir kuşun rölyefi bulunmaktadır (Roux 2015). Roux, Kül Tigin miğferindeki yırtıcı kuşun kağanlık ile özdeşleştirilmesi söz konusu değilse ve eğer gerçekte bir boyun temsiliyse önemli bir simge olarak değerlendirilebileceğini söylemektedir. Roux yine, Türkiye'de sanıldığı aksine Selçuklu ikonografisinin Hitit kaynaklarına değil, Orta Asya'ya ilişkin sözlü geleneklere dayandığını belirtmektedir. Buna en büyük kanıtlardan biri Sarı Nehrin civarlarında bulunan göçerlere ait çift başlı kartal muskalarıdır. Tonyukuk başlığında gerçek bir tanrısal damga olan iki başlı kartal taşımaktadır. Kartal Tanrı'nın buyruklarının taşıyıcısıdır (Roux 2011: 116, 123-124; 2015: 143). Roux (2011), bir Türk halk şarkısından söz eder. Bu şarkıda dağların zirvesinde yaşayan ve bütün dünyayı örtmek için kanatlarını gerdiğinde göğün temsili olan görkemli kartaldan söz edilmektedir. Roux, bu tasvirin Tanrıyı çağrıştırdığını düşünmektedir. Ancak, burada da bir kağanlık gücü ya da kağanlık gücünün ("dünya hakimiyeti") ruhunu oluşturan bilgelik söz konusu olabilir. Irk Bitig, odağında bakılacak olursa genel itibariyle bir kağanlık öğretisi olan bu kitabın (bk. Sezecioğlu 2016b; 2016b), kağana ya da bilge bir yöneticiye gönderimde bulunan *kartal* kullanması doğal karşılanmalıdır. Önceki savımızla bu bilgiyi birleştirdiğimizde, kağan da dahil bütün erdemli insanların kimseye muhtaç olmayacak biçimde bir zanaata (mesleğe) sahip olması gerekliliği 3'üncü ırk'ın öğretisini oluşturmaktadır.

Bir başka bakış açısıyla ise, kartal gün ve Tanrı’nın temsilcisi olarak gökten indiği varsayılan ışığın, yani bilgeliğin gücünü temsil eder. Bilgeliği ile Cengiz Han’a tavsiyede bulunur. Bilgelik ve güç ile kartal, “insan yutucusu” ejderhanın rakibidir (Roux 2011: 150-151, 184). Bundan dolayı 3’üncü ırk’ta konuşan kartal “O kadar güçlüyüm!” ibaresini kullanmış olmalıdır. Tanrı’nın habercisi kartal, Roux’un (2011: 150) da belirttiği gibi kimi yönleriyle Anka’nın (“Simurg; Garuda; Phoenix”) özelliklerini yansıtmaktadır. Anka Türk mitolojisinde *Kara Kuş* ya da *Toğrul* adlarıyla anılır (Beydili 2015: 297; 497-498). Gerçekten kartal, efsanevi kuş Anka’nın bir temsiliyse, 3’üncü ırk’ta kurmaya çalıştığımız *kartal* = *bilgelik* = *kağanlık* = *koruyuculuk* = *yol göstericilik* = *güç* ilişkileri daha anlamlı bir hâle gelecektir. Burada, çalışmanın sınırlılıkları ve amacını aşacağından dolayı, söz konusu ilişkilerin derinliklerine giremiyoruz; ancak, başkaca çalışmalarda açılmamak üzere şimdilik gönderimlerde bulunmuş olalım.

3’üncü ırk’ta sözü edilen Kara Kuş’un (“kartal”, “Anka”) altından kanatları olması da tesadüfi olmasa gerek. Bundan dolayı Türk mitoloji ve kültüründe “altın”ın önemi ile ilgili birkaç alıntı yaparak ırk’taki anlamla ilişkilendirmeye çalışmak yararlı olacaktır. Ögel (2010: 522), Türk mitolojisinde kurban edilmek veya kesilmek için sarı renkli hayvanların (deve, inek ve at gibi) tercih edilmediği notunu düşmekte, bunun nedenini ise onların altın gibi sarı renklerinden dolayı kutsal sayılmış olabileceğine bağlamaktadır. Eğer, 3’üncü ırk’ta bahsedilen Kara Kuş, efsanevi Anka kuşuyorsa neden kutsal olarak sayıldığı anlaşılabilir olur. Gerçekten de Türk mitolojisinde kutsalların altın sıfatıyla nitelendiği birçok kavram bulunmatadır. Manas’a Tanrı tarafından gönderilen eşlerinden biri kutsal kız “Altın-Ay”dır (Ögel 2010: 519, 528). Cengiz Han’a ait mitte dişiyi hamile bırakan ruh hem insan hem bir ışık demeti biçimindedir. “Parlak sarı”dır, “ışık saçan bir parlaklığa sahiptir”, “güneş ve ay” ışıklarıyla belirir (Roux 2005: 311). Oğuz Kağanın çocukları Gün-Han, Ay-Han ve Yıldız-Han’a verdiği yayın altın olması da tesadüfi olamaz. Yay gök kubbeyi temsil ediyordu (Ögel 2010: 142). Altay yaratılış mitinde yeri ve göğü yaratan Tanrı’nın dinlenmek için *Altın Dağa* geçmesi, Altın Dağın aynı zamanda dünyanın merkezi olarak tasarlanması, Kutup Yıldızının *Altın Kazık* olarak adlandırılması, Yenisey yazıtlarında göksel bozkırla özdeşleştirilebilecek *Altın Bozkır* ya da *Altın Kır* adlı ölümsüzlük mekanlarından söz edilmesi (bk. Bayat 2007a: 297; Kaya 2011: 106; 38; Roux 2011: 269) altının hem gök hem de kutsallıkla ilişkili olmasındandır. Bir Kırgız masalında ışık ya da güneş renginde bir sarı at, tutsak olmuş bir kahramanın oğlunu bulur (Roux 2005: 142). Altay-Türk masallarından biri olan Kara-Atlı Han masalında, Kara-Atlı Han’ın büyüyünce düşmanlarını dize getirecek altından göğüslü bir oğlu olur (Ögel 2010: 313). Dolayısıyla, altın kağanlık ve gökle ilişkili olduğu için (bk. Ögel 2010: 211) kutsallık temsilidir. Açıktır ki altın yayın, atın, dağın gökle ilişkili olarak kutsallık, soyluluk ve kağanlık ile ilgili sembolik gönderimleri bulunmaktadır. Böylece, 3’üncü ırk’taki efsanevi, kutsal ve bilge kuşun altın kanatlı olması, onun kağanlığına ve gökle ilişkisinden dolayı kutsallığına ilişkin bir başka delildir.

Bütün bu vurgulamalar üzerinde durup çözümlenmeye çalışıldığında verilmek istenen mesajın ya da aktarılmak istenen öğretinin şu olduğunu varsayabiliriz: “Yaşın çok küçük olsa bile, ileride onurlu ve güçlü bir kişiliğe sahip olabilmek ve kimseye muhtaç olmamak için hamken

bir zanaatla yoğrul, kendini yapabileceğin bir işte geliştir! Bir kartal gibi göksel bir bilgeliğin peşinde ol ki onun gibi güçlü olasin". Bu ırk'ta kartalın gençliğinden söz edilmesi, meslek sahibi olmanın, eğer genç bir kağan adayıysa kağanlık öğretilerine erken yaşta başlamanın gerekliliğine ilişkin bir vurgulama olsa gerektir. Benzer bir vurgulamayı *Ağaç yaşken eğilir* atasözünde de görmek mümkündür. Günümüzde dahi bir zanaat için "altın bilezik" benzetmesinin yapılması, çocukların ustalara "Eti senin kemiği benim" düsturuyla teslim edilmesi, ırk'ta sözü edilen mesajın günümüze kalan izleri olabilir. Ahilik teşkilatını ortaya çıkaran güç, bu öğretinin tarihimize yansıyan izlerinden biri olabilir.

Dolaylı olarak, Gök Tanrı inancı açısından şöyle bir örtük mesajın verildiği de düşünülebilir: "Gökte kanadı bulunmayanın yerde muktedir olması pek mümkün değildir". Türk kültürüne oldukça vakıf olduğu bilinen Mustafa Kemal Atatürk'ün "İstikbal göklerdedir" sözünü bu törenin güncel bir yorumu olarak düşünmenin önünde hiçbir engel bulunmamaktadır.

Bu ırk'ta olduğu gibi, birçok ırk'ta hayvanların konuşturulması (intak), çeşitli öykülerin içerisinde yer almaları bu kitabı fabl türünün erken örneklerinden biri yapmaktadır. Aydoğanlar, Irk Bitig'deki fabl unsurlarının 65 faldan 35'inde yer aldığını belirtmektedir (2015: 28).

2.2. (10'uncu Irk) Taş Yerinde Ağırdır: Stratejik Gizlilik

Kamuş ("kamuş") sözcüğü 38'inci ırk'ta da geçmekte ve büyük olasılıkla "korunaklı yer", "yuva", "ev yapımı malzemesi", "ocak", "vatan" gibi anlamlara gönderimde bulunmaktadır. 10'uncu ırk'ın *Aslan yattığı yerden belli olur* veya *Taş yerinde ağırdır* atasözleri ile benzer bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Taş yerinden kalkarsa doğa sistemi içerisindeki önemini kısmen kaybedebilir. Hem doğa sistemi hem de taşın kendisi için bir yok oluş süreci başlayabilir. Bir kağan, bir lider veya bir devlet de kendi topraklarında kurduğu teşkilat ve stratejilerle ayakta kalabilir ve o zaman caydırıcı bir güç olabilir. Nitekim, Eski Türkçe metinlerinde *Ötüken Yış* bölgesine verilen önem, maddi ve manevi yönleri olan stratejik bir merkezin devletin ayakta kalabilmesi için gerekliliğini vurgulamaktadır¹. Devlet ayakta kalırsa millet bağımsız ve huzurlu olur. 10'uncu ırk da sembolik ve sanatlı bir dille yuvanın, ocağın, vatanın, merkezi teşkilatlanmanın önemine dikkat çekmektedir. Esneyip duran kaplanın gücü ve rahatlığı başını kamışlar arasında çok iyi gizleyebilmesiyle ilintilir. Kamışlar arasında gizlenebilen kaplan avlanan değil avlayan olacaktır. O kaplan gibi ana merkezinde

¹ Kül Tigin Yazıtında Bilge Kağan'ın doğu-batı, kuzey-güney yönlerindeki halkların hep kendisine bağlı olduğunu, devleti düzene soktuğunu söyledikten hemen sonra Türk Kağanının *Ötüken Yış*'ta oturursa herhangi bir sorunla karşılaşmayacağını söylemektedir: *Türük kağan Ötüken yış olursar ilte buñ yok* "Türk kağan(ları) Geçitler Ormanı (veya Ağacı'nda) oturursan (o zaman) ülkede hiçbir sıkıntı bulunmayacaktır." (Kül Tigin Yazıtı Güney Yüzü 2-3; yazıçevrimi: Tekin, 1998). Yine Tunyukuk Yazıtında Ötüken'de kurulan otağın merkez alındığı ve yönlerin o noktadan algılandığı anlaşılmaktadır: *Tü[rk kağanı]ğ, Türk bodunuğ Ötüken yerke ben özüm, Bilge Tuñukuk, <kelürtüm>. Ötügen yerig konmiş teyin eşidip biryeki bodun, kuryaki, yıryaki, öñreki bodun kelti* "(Türk hakanını), Türk halkını Ötüken toprağına ben kendim, Bilge Tunyukuk, (getirdim). (Türk halkı) Ötüken toprağına yerleşmiş diye haber alıp güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki ve doğudaki halklar (üzerimize) geldiler." (Tunyukuk Yazıtı, Güney Yüzü 10: yazıçevrimi ve çeviri: Tekin 1998: 86-87).

(karargâhında) stratejik kararlar alabilen ve alınan kararların gizliliğini koruyabilen bir Kağan da güçlü, *kutun* gölgesinde töreyi düzenleyip sürdürdüğü için de erdemli olacaktır.

(10) a. **Yazıçevrimi**

Esnegen bars men. Kamuş āra başım. Antag alp men, erdemlig men.

Ança bilinler:

b1. **Tekin (2013) çevirisi**

Esneyip duran kaplanım. Kamışlar arasında başım. Onca cesur (ve) onca erdemliyim.

Öylece biliniz: (Bu fal iyidir).

b2. **Yıldırım ve diğ. (2013) çevirisi**

(Fal şöyle der:) “Esneyen leoparım! Kamışlar arasındadır başım. O kadar güçlü, o kadar erdemliyim!”

“Öylece biliniz.”

b3. **Orkun (1994) çevirisi**

(?) kaplanım. Kamuş arasında başım o kadar cesurum, meharetliyim.

Bunu biliniz.

Sonuç olarak, esneyip duran yırtıcı büyük kedinin rahatlığı, özgüvenin ve dolayısıyla gücün bir tasviri olmalıdır. Kaplanın başı, yani akli güvenli bir yeredir, bundan dolayı kaplanın özgüveni yüksektir. Kaplanın esnemesi, özgüvenini gösteren bir betimleme olmalıdır. Ancak, kaplanın rahatlığı, korunaklı mekanında (“kamuş āra”) aldığı stratejik önlemlerin ve kazandığı erdemlerin bir sonucudur. Senin de kağanın, teşkilatın ve ailen güvenli bir yerde olursa seninde için rahat olur ve güven içinde yaşayabilirsin mesajı dolaylı olarak aktarılmıştır. Ama başın güvenli bir yerde değilse her daim tetikte olmak ve her an saldırı korkusuyla yaşamak zorunda kalırsın. Bağımsızlığın ocağı yanan korunaklı bir yuvan varsa kendini ve geleceğin olan çocuklarını geliştirerek erdem sahibi olabilir, erdem sahibi oldukça daha da çok güçlenebilirsin.

2.3. (18'inci ırk) Ocak Kültürü: Sağlam Yuva

18'inci ırk'ın öğretisi 10'uncu ırk'la verdiği mesaj açısından ilişkilidir. 18'inci ırk'ta sunulan, eksiksiz ve sağlam *çadır* betimlemesi ile *yuva*, *karargâh*, *devlet*, *dünya*, *evren* ve *ocak* kavramlarını bir arada ele almak gerekmektedir. Sözelimi; yuva, dünya veya evren bağlamında ele alındığında *çadır*; dünya, gök ve evrenin gerçekçi bir “simülator”ü veya “hologram”ı gibidir. Bundan dolayı eskiden gelen bu algının bir yansıması olarak evlenmek için “dünya evine girmek” deyimini kullanılmış olmalıdır. Roux (2005), evin damında bulunan duman deliğinin aile ocağının göğe açılan kapısı olduğunu, bunun eski ve çağdaş birçok dinsel olgudan anlaşıldığını belirtmektedir. Buriyatlarda gelinin babası aile ocağının yanında, evin ortasında, yani duman deliğinin altında durur ve yüzünü göğe doğru çevirerek tanrılardan eşlere mutluluk, yani, Tanrı'dan gelen yaşam dayanağı kut diler (Roux 2005: 310-311). Benzer bir algıyı *yurt*

sözcüğünün anlamsal genişleme sürecinde izlemek mümkündür. “Konaklama yeri; kamp; ev, bark; delik; keçeden yapılmış çadır” (bk. DLT 2003; Gülensoy 2007; Güncel Türkçe Sözlük 2016; Roux 2011; Tekin 2013; Yıldırım ve diğ. 2013) anlamlarına gelen *yurt* sözcüğü zamanla, “ülke; vatan; memleket” anlamlarını yüklenmiştir. Dolayısıyla; *ev, çadır, ocak* Türklerin zihinsel dünyasında içerisinde yalnızca ikamet edilen yerden çok daha fazlasıdır.

(18) a. **Yazıçevrimi**

Kerekü içi ne teg ol? Tügünüki ne teg ol? Közüünüki ne teg? Körüklüg ol. Egni ne teg? Edgü ol. Bağışı ne teg? Bar ol tér.

Ança bilinler: Anyıg edgü ol.

b1. **Tekin (2013) çevirisi**

Çadırın içi nasıl? Bacası nasıl? Penceresi nasıl? Manzaralı. Çatısı nasıl? İyidir. İpleri nasıl? Var, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.

b2. **Yıldırım ve diğ. (2013) çevirisi**

(Fal şöyle) der: “Çadırın içi nasıldır? Bacası nasıldır? Penceresi nasıl(dır)? Güzeldir. Çatısı nasıl(dır)? İyidir. İpleri nasıl(dır)? (Çadırı) bağlarlar.”

“Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.”

b3. **Orkun (1994) çevirisi**

Çadırın içi nasıldır? Onun duman deliği nasıldır? Pencereleleri nasıldır? Manzarası damı nasıldır? İyidir. İpleri nasıldır? Vardır.

Bunu biliniz fena iyidir bu.

18'inci ırk'ın içerik çözümlemesi, iç içe geçmiş birkaç mesajı görmemizi sağlar. Bunlardan biri, bir iş yapmadan önce çok iyi bir ön araştırma yapılmasının gerekliliğine ilişkin uyarıdır. Bir diğeri ise herhangi bir işe başlarken acele etmenin doğru olmadığıdır. Hesaplamalar yapmak, strateji belirlemek asla bir zaman kaybı değildir. Bundan dolayı, çadıra girince tek tek çadırın sağlamlığını denetle uyarısında bulunmaktadır. *Acele eden ecele gider, Acele işe şeytan karışır, Geç olsun da güç olmasın* atasözlerinde aktarılan mesaj sembolik ve dolaylı olarak 10'uncu ve 18'inci ırk'ın içeriğiyle kesişmektedir. 18'inci ırk'ın okuyucusuna satır aralarında ilettiği mesajı biraz daha açılmayarak şu şekilde aktarmak mümkündür: “Hızlı davranabilirsin ama bu sağlam bir planın olmayacağı anlamına gelmez. Otağı kurmadan bütün parçaları denetle ki ocağın her daim tütsün ve yıkılmaz olsun. Sağlam olmayan çadır en ufak bir rüzgârda nasıl dağılıp gidecekse, iyi araştırılıp stratejisi belirlenememiş işler de zayıf çadır gibi yıkılıp gitmeye mahkûmdur. Planlanmamış işler, amaç doğrultusunda sonuçlanamazlar. İyi araştırmak aynı zamanda detaylı araştırmayı, en ince ayrıntısına kadar var olabilecek tehlikeleri denetlemeyi

gerektirir. Hedefe ulaşmanın önüne engel olabilecek taşlar önceden iş sırasına göre bir bir temizlenmelidir”.

2.4. (42’nci Irk) Abanın Kadri Yağmurda Bilinir: Kıymet Bilmek

42’inci ırk, elimizdekilerin kıymetini bilmenin ve onlara sahip olduğumuz için mutlu olmamız gerektiğinin önemine dikkat çekmektedir. Kıymetini bileceğimiz şeyler yalnızca eşya değildir. Yaşadığımız ocağın kıymetini bilmeliyiz diyor 42’nci ırk. Obamızdaki insanların da hayvanların da değerini bilmeliyiz. Onları kaybedersek veya üzersek mutsuz olur, değerlerini anlarız ama iş isten geçmiş olabilir. Kısaca 42’nci ırk, “Sen de elindeki yitirip pişman olmadan yanlışıdan geri dön ve şükret!” mesajını okuyucusuna sanatlı bir dille aktarmak istemektedir.

(42) a. Yazıçevrimi

Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış. Yana edgüti sakınmış. İdişimte ayakımta öñi kañça barır men? tér. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmuş. Ögirer sebinür tér.

Ança bilinler: Edgü ol.

b1. Tekin (2013) çevirisi

Bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş. Sonra iyice düşünmüş. Kabından kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben?, demiş. Sonra yine gelmiş, kabını kacağını sapasağlam bulmuş. Mutlu olup seviniyor, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

b2. Yıldırım ve diğ. (2013) çevirisi

(Fal şöyle) der: “Bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş. Sonra iyice düşünmüş. (Kendisine şu soruyu sormuş:) “Kabından kacağımdan ayrı nereye gidiyorum?” (Fal devamında şöyle) der: “Bu kadın) tekrar gelmiş, kabını kacağını sapasağlam bulmuş. Neşelenip seviniyor.”

“Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

b3. Orkun (1994) çevirisi

Rahip kâsesini kadehini bırakarak varmış yine iyice düşünmüş kâsemden, kadehinden ayrı nereye giderim der. Yine gelmiş kâsesini kadehini sağ, salim bulmuş memnun sevinir.

Bunu biliniz iyidir bu.

42’nci (ve 22’inci) ırk’ta “kadın” için kullanılan *uzun elbiseli* (“uzun tonlug”) öbeğindeki ad aktarması, günümüzde kadınlar için kullanılan “eksik etek”, “kaşık düşmanı” benzeri kullanımları hatırlatmaktadır. Bu kullanım, *cinsiyet değişkeni* (gender variable) üzerine yapılan *Toplumdilbilimsel* (Sociolinguistics) çalışmalara katkıda bulunabilecek bir veri olarak kullanılabilir. Ancak, yalnızca ırk’ın bağlamından yola çıkarak “uzun elbiseli” kullanımının

olumlu ya da olumsuz bir ad aktarması olduğuna ilişkin bir yorumda bulunmak oldukça güçtür.

2.5. (45’inci ırk) Gerçekçi olmak ve Doğanın Döngüsü (“Ot Ana”, “Su Ana”)

Bu başlık altında, 45’inci ırk’ın metinsel içeriğiyle ilgili birkaç varsayım ortaya konacaktır. Sırasıyla bu varsayımlara değinelim.

45’inci ırk, gerçeklerin olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini, başını kuma gömmenin kişiye hiçbir fayda sağlamayacağını ve kaçılan gerçeklerin öyle ya da böyle insanın karşısına çıkacağını öğütlemektedir. Irk’a göre gerçeği olduğu gibi kabul etmek doğru karar verebilmenin önşartlarından biridir. Gerçeği kabullenmeyen insan, bir yabanî hayvan yavrusunun otsuz ve susuz yaşayabileceğini düşünen kadar akıl dışı çıkarımlara ulaşabilir. Bu mesaj, Irk Bitig’in bir kağanlık öğretisi kitabı olma niteliğiyle koşutluk göstermektedir ve kağana büyük olasılıkla şöyle seslenmektedir: “Kağanlık makamında bulunan kutsal ve göksel bir geyiğin oğlu bile olsan en nihayetinde bütün canlılar gibi suya ve yemek yemeye ihtiyacın var. Hayatın gerçeklerini yadsımadan hedeflerini belirle ve hayal kur!”

(45) a. Yazıçevrimi

Kéyik oğlu men. Otsuz subsuz kaltı uyun? Neçük yorıym? tér.

Ança bilinler: Yabız ol.

b1. Tekin (2013) çevirisi

Geyik yavrusuyum. Otsuz ve susuz nasıl yapabilirim? Nasıl hayatta kalırım? der.

Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.

b2. Yıldırım ve diğ. (2013) çevirisi

(Fal şöyle) der: “Yabanî hayvan yavrusuyum! Otsuz ve susuz nasıl yapabilirim? Nasıl hayatta kalırım?”

“Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

b3. Orkun (1994) çevirisi

Geyik oğluyum (yavrusuyum) otsuz, susuz kaldı nasıl idare olunurum.

Bunu biliniz fenadır bu.

Irk’ta söz edildiği gibi, yabani bir hayvan yavrusunun ota ve elbette bütün canlılar gibi suya ihtiyacı var. *Su*, hiç şüphesiz en temel maddelerden biridir. Roux (2015), suyun Türk mitolojisinde beş temel elementen biri olarak kabul edildiğini söylemektedir (s. 115). *Su*, yaratılışın başlıca unsuru olarak ilk başlangıçla (ilk kaos) ilişkilidir. Diriliğin, hayatın, doğurganlığın ve ölümsüzlüğün kaynağıdır (Beydili 2015: 502-505). Kanımca, kurbanlığa su verme geleneğinin, kurbanın ruhunu sonsuzluğa yedirmek gibi arkaik nedenleri olabilir. Onun eti de yine suyla yoğrulan doğanın döngüsünde yok olmayacaktır. Irk’ta suya olan gereklilik güçlü bir temsil olduğuna göre gerçekte erdem yolunda ilerleyen insana bir mesaj verilmek

istenmektedir. Geyiğin nasıl ki diri ve canlı kalmak, doğayla birleşerek sonsuza ulaşmak için suya ve ota ihtiyacı varsa insan olmanın da kendine göre gereklilikleri bulunmaktadır. Yapılan işler de böyledir. Erdemli insan, bir işin başarıya ulaşmasında izlenecek yol neyse, sapmadan devam etmesi gerektiğinin farkındadır. O yol bir çölse yanına büyük miktarda su, karanlık bir ormansa fener ve bıçak almalıdır. Aksi durumda işler yarım kalacak ve dolayısıyla istenilen hedefe ulaşmak bir hayal hâlini alacaktır. Hayatın gerekliliklerinin göz ardı edilmesinin kötü sonuçlar doğuracağını, ırk'ta geçen "Nasıl hayatta kalırım", "Öylece biliniz, bu kötüdür" sözcelerinden anlamak mümkündür.

Bir diğer mesaj ise, çocukların, zayıfların ve doğanın korunması ile ilgili olabilir. Sözelimi, bilge bir avcı zevk için hayvan öldürmez, öldürmemelidir. Geyik ve ala geyik, kutsal bilgiyi unutan avcıyı cezalandırmak için avcının önüne çıkmış av hayvanlarının koruyucusudurlar (Bayat 2007b: 203). Yabani hayvan yavrusunu ot ve su büyütür. Ot ve su birbirini besler ve doğanın döngüsünü devam ettirir. Su ve ot yaşamın ve şifanın kaynağıdır. Kökü "ot" olan "ota" sözcüğü "tedavi etmek", otacı ise "hekim" anlamına gelir (Beydili 2015: 445). Bundan dolayı, 45'inci ırk'ta yavruya şifanın kaynağı olan ot ve su ver ya da ot ve su bulacağı imkânı sağla, onu *Ot Ana* ve *Su Ana* ("mitolojik ana" ile ilgili olarak bk. Bayat 2007b: 26-31) ile buluştur ve asla suyu kirletme, mesajı örtük bir biçimde aktarılmış olabilir. Roux (2015), İbn Fadlan'dan Oğuzlar'ın büyük ve küçük abdeste çıkmadan temizlenmediklerini, yıkanmadıkları bilgisini aktarmaktadır. Roux, bu bilindik suyu kirletme endişesine çok sonraları Anadolu'daki göçer gruplarında, Tahtacılar da rastlandığına dikkat çekmekte, bunun önemli bir Türk geleneği olduğunu belirtmektedir (2015: 116). Suya pislik atıp tükürene, kap kacağı yıkayana suyun koruyucuları ("Su İyesi", "Su Perisi", "Çay Ninesi", "Su Anası", "Ejder", "İlyas", "Hızır") kızarlar, beddua ederler ve hatta zarar verirler (Bayat 2007b: 255; Beydili 2015: 136, 506-507). Genel bir bağlam içerisinde ırk'ın mesajı şöyle devam ediyor olmalı: "En nihayetinde o seni avlayacağın iri bir av hayvanına dönüşecek. Onu kuru ki o da seni bozkırlarda aç kalmayasın diye korusun. Doğaya iyilik yap, *ab-ı hayat* olan suyu kirletme, yani doğanın döngüsüne zarar verme ki o da seni hep beslesin, yaşatsın! İyilik de bumerang gibidir kötülük de... Ne atarsan o döner gelir sana. *Rüzgâr eken fırtına biçer; İyilik eden iyilik bulur...*".

2.5. (47'nci İrk) Misafir on kismetle gelir, birini yer, dokuzunu bırakır

47'nci ırk, yalnızca misafir ağırlamanın değil, misafirlik davetini kabul etmenin de Türk töresi içerisinde önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Misafirliğe gitmek için üşenme, sıkılma sen oraya iyilikler ve kismetlerle gidiyorsun, mesajının altı çizilmektedir.

(47) a. Yazıçevrimi

Er ümeleyü barmış. Tenrike sookışmış. Kut kolmiş. Kut bérmiş. Ağılınta yilkın bolzun! Özün uzun bolzun! temiş.

Ança bilinler: Edgü ol.

b1. Tekin (2013) çevirisi

Adamın biri konukluğa gitmiş. (Yolda) Tanrı'ya rastlamış. (Ondan) şans dilemiş.

(Tanrı da ona) şans vermiş: “Ağılın atların olsun, ömrün uzun olsun!” demiş.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

b2. Yıldırım ve diğ. (2013) çevirisi

(Fal şöyle) der: “Bir adam misafirliğe gitmiş. (Yolda) tanrıya rastlamış. (Tanrıdan) iyi talih dilemiş. (Tanrı da adama) iyi talih vermiş. (Ardından adama) “Ağılın hayvanların olsun! Ömrün uzun olsun!” demiş.”

“Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

b3. Orkun (1994) çevirisi

Er emekleyerek varmış tanrıya rastlamış kut yalvarmış kut vermiş: ağılın atların olsun, kendi (ömrün) uzun olsun demiş.

Bunu biliniz iyidir bu.

Bir atasözümüz şöyle der: *Misafir bereketi ile gelir.* 47’inci ırk’ta *talih* (kısmet) sözcüğü kullanılmış olsa da metin bağlamı açısından *bereket* sözcüğü ile hemen hemen aynıdır.

Bizce, ırk’ta bahsi geçen adam, misafirlik yolunda yukarıda aktarılan çevirilerde varsayıldığı gibi bir “Yol Tanrısı”na değil, *efendiye* (tenri), yani bilge, belki o bölgenin yöneticilerinden ya da tüccarlarından birine rast gelmiş olmalıdır. *Tenri*, geçen her yerde Türklere bir Tanrı, *kut* geçen her yerde bir totem üretmek her ne kadar heyecan verici entelektüel bir moda olsa da hem bilimsel bir tavır değildir ve hem de tanrı ve totem enflasyonu Türklerin inanç tarihiyle örtüşmeyen bir görünüm arz eder. Metin bağlamı düşünüldüğünde yolda karşılaşılan “efendi”nin doğrudan maddi bir yardımda bulunmadığı, yalnızca dua ettiği anlaşılmaktadır. O hâlde, efendinin toplumda saygı gören, aynı zaman dinsel bir yönü de olan bir “Tanrı adamı” veya “arif” olma olasılığı daha yüksek görünmektedir. Roux (2015), “Yol Tanrısı” olarak söz edilen varlığın kırılmış olan şeyleri tamir etmek, dağılmışları bir araya getirmek, zorlu yolculuklarda insanlara eşlik edip onları korumak gibi görevleri vardır, bilgisini paylaşmaktadır (s. 146). Roux’un ifadelerinden yola çıkılarak “Yol Tanrısı”nı koruyucu bir “melek” olarak düşünmek de mümkün. Bütün bunlara karşın, yol gösterici ve koruyucu güçlerin Roux’ta (2015) belirtildiği üzere, “yaşamın ve kaderin yirmi iki beyi”, “bilge beyler”, “küçük baba-beyler” diye adlandırılmaları, bizim bu çalışmada varsaydığımız “Yol Tanrısı”nın toplumda saygı gören bir bey veya dinsel bir yönü olan **bilge** (“aksakallı”; “göksakallı”) olma ihtimalini güçlendirmektedir.

2.6. (53’üncü ırk) Görünenin Arkasını Görebilmek

53’üncü ırk, görünenin insanı yanıltabileceğinden, bundan dolayı, sabırlı olmanın ve işin gerçek yüzünü öğrenmek için çaba göstermenin öneminden söz etmektedir. Öte yandan sabırlı olmanın bir diğer kazanımı ise Tanrı’nın kut’undan ümit kesilmemesi, her gecenin bir sabahı olduğunun unutulmaması gerektiğinin bilincine sahip olmaktır. Dolayısıyla bu ırk, *Gün doğmadan neler doğar*, atasözünün bir başka sözlerle ifade edilmiş biçimi gibidir. Gerçekte, bu

ırk’ta aktarılan “Her zaman umut vardır” mesajı Irk Bitig’in birçok ırk’ında tekrarlanan temel öğretilerden biridir (Sebzecioğlu 2016a: 92).

(53) a. **Yazıçevrimi**

Boz bulut yorıdı, bodun üze yagdı. Kara bulut yorıdı, kamag üze yagdı. Tarıg bişdi; yâş ot ündi; yilkıka kişike edgü boltı tér.

Ança bilinler: Edgü ol.

b1. **Tekin (2013) çevirisi**

Boz bulut yürüdü, halk üstüne yağmur bıraktı, kara bulut yürüdü her şeyin üstüne yağmur bıraktı, kara bulut yürüdü her şeyin üstüne yağmur bıraktı. Ekinler olgunlaştı, taze otlar çıktı. Hayvanlar ve insanlar için iyi oldu, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

b2. **Yıldırım ve diğ. (2013) çevirisi**

(Fal şöyle) der: “Boz bulut yürüdü, halkın üstüne yağmur bıraktı. Kara bulut yürüdü, her şeyin üstüne yağmur bıraktı. Ekinler olgunlaştı, taze otlar çıktı. Hayvanlar ve insanlar için iyi oldu.”

“Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

b3. **Orkun (1994) çevirisi**

Boz bulut yürüdü. Halkın üstüne yağdı. Ekinler oldu. Taze ot fıskırdı. Atlara, insanlara iyi oldu.

Bunu biliniz iyidir bu.

Kısacası 53’üncü ırk, satır aralarında okuyucusuna şöyle seslenmektedir: “Hiçbir şey görüldüğü gibi olmayabilir. Hayırsız görünen hayırlı, hayırlı görünen hayırsız olabilir. Zaman gelir, fırtına ve toz bulutları kaplar yeryüzünü, insanları korkutur bu manzara. Ancak, ardından toprağa bereket olacak yağmur iner. Yeşillenir yeniden dünya. Canı olan suya kavuşur. Önce yer-gök, ardından yer-su birleşir”.

Ögel (2016), Türklerde yağmurun kutlu olduğunu ve kutluların üzerine yağdığını belirtmektedir. 53’üncü ırk’ı Türklerin yağmura bakışıyla ilişkilendiren Ögel, *Kutlu (kişiye) çift ya da koşa (yağmur) yağar* biçimindeki eski Türk atasözünde de benzer izlerin taşındığına dikkat çekmektedir.

2.7. (60’ıncı ırk) Oğuz Kağanın Heybeti: Dokuz Çatalı Tuğ

60’ıncı ırk’ın metinsel derinliklerine inmeden önce “geyik” ve “dokuz” (9) sayısının Türk kültürü açısından gönderimlerine bakmak yararlı olacaktır. Türk mitoloji, masal ve sanat eserlerinde çok önemli bir yeri olan *geyik* Türklerce kutsal sayılan bir hayvandır (Ögel 2010: 569). Roux (2015), Irk Bitig’de geyiğin Gök Tanrı ile ilişki içinde olduğunu, ona kut (“yaşam için yol azığı”) verdiği gibi, bunu kuşlara, insanlara ve çiftleşme döneminde çıkardığı sesi duyan

herkese vermektedir (s. 72). Kimi destanlarda kurdun işlevine benzer bir değere sahiptir. Sözelimi, Kaya (2011), Trabzon'un Şalpazarı ilçesi Geyikli beldesinde derlenen "Hayvan Ata/Ana" efsanesinde geyik tarafından ağaç kovuğunda emzirilen bir çocuktan söz eder. Bu olayın görüldüğü köye *Geyikli* adı verilir. Burada yaşayan Bayraktaroğlu sülalesi bu çocuktan türemiştir. Bu sülale geyik eti yememektedir. Kaya (2011), bu efsanede geyiğin Bozkurt destanında olduğu gibi ana bir unsur olduğunu ve bu açıdan geyikle bozkurt arasında da benzerlik kurulabileceğini söylemektedir (s. 163-164).

Geyik ile kurt arasındaki benzerliğe bir diğer örnek ise Oğuz Kağan Destanından verilebilir. Oğuz Kağan bir ülkeyi almak için yola çıkacağında gök yeleli kutsal bir kurt ona yol gösterirken başka Hun destanlarında yol göstericilik işlevini yerine getiren bir geyik olabilmektedir (Ögel 2010: 579). Cengiz Han'ın soyu kurt ile geyiğin birleşiminden doğan bir çocuğa dayanmaktadır (Roux 2005: 310). İster kurt olsun isterse de geyik, kağanın önünde giden bu hayvanlar kağanın yol göstericiliğinin ve önderliğinin bir yansıması ve kanıtı gibidir. Dolayısıyla bu kutsal hayvanların kağan ya da bey konumunda bir lidere sembolik olarak gönderimde bulunmaları oldukça doğal görünmektedir. O halde, 60'ıncı ırk'ta, yere göğe buyurgan bir edayla böğüren ve saygı gören güçlü bir erkek geyiğin lider konumundaki bir kağana gönderimde bulunuyor olması şaşırtıcı olmayacaktır.

(60) a. **Yazıçevrimi**

Tokuz arlı sıgun kéyik men. Bed[ü]k tiz üze ünüpen möñreyür men. Üze Tenri eşidti, asra kişi bilti. Antag küçlüg men tér.

Ança bilinler: Edgü ol.

b1. **Tekin (2013) çevirisi**

Dokuz çatallı boynuzu olan erkek geyiğim. Yüksek dizlerimin üstüne çıkarak böğürürüm. (Beni) yukarıda tanrı işitmiştir, aşağıda insanoğlu bilmiştir. Onca güçlüyüm, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

b2. **Yıldırım ve diğ. (2013) çevirisi**

(Fal şöyle) der: "Dokuz çatallı boynuzu olan erkek geyiğim! Büyük dizlerimin üzerine çıkıp böğürürüm. (Böğürtümü) yukarıda tanrı işitti, aşağıda insanoğlu anladı. O kadar güçlüyüm."

"Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir."

b3. **Orkun (1994) çevirisi**

(Ben) dokuz çalılıkta sıgun geyiğim nârin diz üstünde ayağa kalkarak böğürürüm. Üstteki tanrı işitti. Aşağıdaki insan bildi. O kadar güçlüyüm.

Bunu biliniz iyidir bu.

Gökte Tanrının dinlediği, yerde insanoğlunun anlayıp bildiği bir erkek geyiğin aslında kendisine göksel güç verilmiş bir kağanı temsil ettiğini söylemek abartı bir yorum olmasa gerektir. Bu bağlamda, Kül Tigin yazıtının ilk tümcesiyle benzerlik gösteren bir içeriğe sahiptir: *Tenri teg Tenride bolmuş Türük Bilge Kağan, bu ödke olurtum* “(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde (tahta) oturdum.” (Kül Tigin Güney Yüzü 1 yazıçevrimi ve çeviri Tekin 1998: 34-35). Bütün bu ilişkilendirmeler bu çalışmaya özgü varsayımlar olarak görülebilir, en azından bu ırk’taki geyiğin basit bir av hayvanı olarak sunulmadığı hususunda çok az bir şüphe vardır. Şirin User (2007), bu ırk’ta, *sıgun keyikin* neyi sembolize ettiğine ilişkin bir yorum yapmamış olsa da yükseklerde Tanrı’nın işittiği, alçaklarda ise kişinin idrak ettiği bu geyik türünün av nesnelüğünden arınmış *kut* sahibi varlık tanımlamasına uyduğunu belirtmektedir (s. 53).

Bilge Kağan Yazıtının Batı Yüzü 5’inci satırda bulunan ifade 60’ıncı ırk’ı anımsatmaktadır: *t(a)gda : sıgun : (e)ts(e)r [(a)nc[a]* “dağlarda geyikler böğürürse, (öylece)” (yazıçevrimi ve çeviri Tekin 2010: 70). Bu ifadeden anlaşılıyor ki, “geyik gibi böğürmek” insanı üzüntülü ya da cesur betimlemek için kullanılan bir deyim olarak kullanılmaktadır.

İrk’ta geçen *dokuz* (“9”) sayısı, yalnızca Türk kültüründe değil başkaca kültürlerde, ya da o kültürlerin mitoloji ve efsanelerinde de yer almaktadır. Sözelimi, antik Mısır’da Ra için Helipolis’te inşa edilen tapınakta Devlet dinindeki başlıca tanrılar, dokuzluk grup halinde düzenlenmiştir (Sayce 2013: 85).

3. Sonuç

Sonuç olarak, İrk Bitig’deki saklı bilgelik ve bu bilgeliğin derinlikli ifadelerle anlatımı, onun Türk kültürü açısından ne kadar önemli bir kitap olduğunu göstermektedir. Aktarılan öğretilerin ne kadar eski olduğunu kanıtlayacak daha eski nüshalardan yoksunuz. Budist ya da Maniheizt unsurlar yalnızca elimizdeki nüshanın yazıldığı dönemin ruhunu yansıtan eklentiler içeriyor olabilir. Özellikle, sözlü aktarılar bu tür eklentilerin sayısını artırmış olabilir. Sözelimi, *Dede Korkut Kitabı*, içerisinde İslamî öğeler yer alsada daha eski söylencelerin yazıya geçirilmiş bir biçimidir. Dolayısıyla, İrk Bitig’de de yazıldığı dönemden daha eskiye giden başkaca töre izleri bulunabilir. Bu bağlamda, bu çalışma, İrk Bitig’in bir bilgelik kitabı olarak daha çok çalışılması gerektiği hususunda tetikleyici bir görevi üstlenmişse örtük ama önemli amaçlarından birine ulaşmış demektir.

İrk Bitig’den süzülen bilgeliğin hâlâ atasözleri, deyimler ve birçok kültürel öğede yaşıyor olduğu görüldü. Türk töresine ait izlerin olduğunu ilişkin en önemli kanıtlardan biriydi bu sonuç. Elbette bu sonuç, çalışmada ırk’ların metinsel çözümüne ilişkin yanlışı veya eksikliği olmayan mutlak bulgulara ulaşıldığını göstermez. İrk’ların günümüzdeki yansımaları, doğrudan bir kanıt olmasa bile doğru yoldan ilerlendiğini gösteren ipuçlarından biridir. Bir başka ipucu ise, bu çalışmada her ırk için yapılan yorumların, diğer ırk’larda aktarılan mesajlarla (bk. Sebzecioğlu 2016a; Sebzecioğlu 2016b; Seçkin 2015) bir bütünlük oluşturabilmesidir; yani, metinsel bir tutarlılık içermesidir. Dolayısıyla, başka çalışmalarla

kapısını biraz daha aralayacak olan Irk Bitig, Türk töresi üzerine yapılan çalışmalara ışık tutacak önemli kitaplardan biri olduğunu tekrar tekrar hatırlatacaktır.

KAYNAKLAR

- Aydoğanlar, E. (2012). Irk Bitig'de Hayvan Adları ve Hayvanlarla İlişkili Kavramlar. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi [IJSES] 2 (1): s. 27-30.
- Bayat, F. (2007a). *Türk Mitoloji Sistemi 1 (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayat, F. (2007b). *Türk Mitoloji Sistemi 2 (Kutsal Dişi - Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler - İyeler ve Demonoloji)*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- BEYDİLİ, C. (2015). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Beydili, C. (2015). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü- Etimolojik Sözlük Denemesi-II (O-Z)*. Ankara: TDK.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi (I. Cilt)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaya, M. (2011). *Mitolojiden Efsaneye (Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri)*. İstanbul: Bağlam.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2015). *Eski Türk Mitolojisi (çeviren: Musa Yaşar Sağlam)*. Ankara: BilgeSu.
- Sayce, A. H. (2013). *Antik Mısır ve Babil Tanrıları (çeviren: Şebnem Duran)*. İzmir: İlya Yayınevi.
- Sebzecioğlu, T. (2016a). Irk Bitig'de Kağanlık (Kanlık) Öğretisi, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi [TİDSAD]*, S. 7, s. 80-97.
- Sebzecioğlu, T. (2016b). Irk Bitig'deki 38'inci Irk'ın Çevirisine İlişkin Bir Öneri ve Aktardığı "Kağan Eşi" Öğretisi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 45, s. 188-198.
- Seçkin, K. (2015). Irk Bitig: Toplumsal İyi ve Toplumsal Kötünün İnşasında İdeolojik Bir Fal Kitabı. *Teke*, Sayı: 4/4, Aralık 2015, s. 1433-1450.
- Şirin User, H. (2007). Runik Harfli Türk Yazıtlarında Av. *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1 Güz 2007, s. 49-59.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk)*. İstanbul: Simurg.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK.
- Tekin, T. (2013). *Irk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2003). *Divan-i Luqat-i it-Türk Dizini* (hazırlayan: TDK).

Türk Dil Kurumu (2016). *Güncel Türkçe Sözlük*. www.tdk.gov.tr (erişim tarihi: 08.09.2016).

Yıldırım, F. ve diğ. (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları*. Ankara: BilgeSu.